

JOSIP BADALIĆ

GOSPODARSKO-POLITIČKI POGLEDI JURJA KRIŽANIĆA

I

Juraj Križanić (1618—1683) ide, po sudu mnogih, pa i stranih kulturnih povjesnika, u red najumnijih slavenskih mislilaca svoga vijeka. Njegova književna i znanstvena ostavština, sačuvana uglavnom u rukopisima, sve do prvog tiskanog izdanja god. 1859—1860¹, poznata je danas uglavnom pod uvjetnim naslovom *Politika*². I kod nas u Hrvatskoj stekao je taj usvojeni naslov glavnoga Križanićeva djela stanovito građansko pravo u najboljem znanstvenom radu o Križaniću³, kao i u prvom našem izboru Križanićevih tekstova na suvremeni hrvatski književni jezik u izdanju Matice hrvatske⁴. Znanstvena literatura o Križaniću koja obrađuje njegovo djelo gotovo na svim kulturnim jezicima, sve je teže svladiva: toliki je kulturni i znanstveni interes za toga učenog i lucidnog mislioca XVII. stoljeća.

Ruski akademik M. N. Tihomirov (1893—1966), uvodeći značajno sovjetsko izdanje Križanićeve *Politike* (I. sv.), ističe da je Križanić, i pored mnogostrukoga znanstveno—istraživačkog rada o njegovim spisima, još uvijek nedovoljno proučen. Čak i ruska povijesna znanost, koja ima u Križanićevim spisima riznicu izravnih i važnih svjedočanstava o životu i razvoju Rusije XVII. stoljeća — nastavlja Tihomirov—nije dosad dovoljno iskoristila plodove umnoga mislioca i oštroumnoga opažača XVII. stoljeća, kakav je bio upravo Juraj Križanić⁵.

Prirodno je, što se hrvatska znanost osjetila pobuđenom da u povodu tristogodišnjice Križanićeva rođenja kaže svoju: učinila je to u spomenutom opsežnom djelu Vatroslava Jagića o životu i radu Jurja Križanića.

¹ (Križanić Juraj): *Russkoe gosudarstvo v polovine XVII. veka*. Rukopis' vremena carja Alekseja Mihajloviča. T. I-II. Otkryl i izdal P. Bezsonov. Moskva 1859-1860. 8° 438 + 392.

² Križanić Jurij: *Politika*, Tekst za štampu priredio V. V. Zelenin, preveo (na ruski) i bilješke napisao A I Goldberg. Urednik akademik M. N. Tihomirov. (T. I) Moskva, »Nauka«, 1965, v8° 736 (Skraćeno KPM).

³ Jagić, V.: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja* Zagreb, Djela JAZU, 28. Zagreb 1917, v8° VII + 510.

⁴ Križanić J.: *Politika ili razgovori o vladalaštvu*. Prijevod Mate Malinara, uvod V. Bogdanova, izbor tekstova J. Badalića. Zagreb, Matica Hrvatska 1947, 8° 366 (Skraćeno: KPMH)

⁵ KPM, 7.

Ipak, ni Jagić, kao ni brojni znanstveni istraživači Križanićevih spisa, domaći i strani, nisu do kraja iscrpli ukupnu misaonu riznicu našega slavnog zemljaka, obuhvaćajući je uglavnom u kulturno-političkom ili filološkom aspektu. Dokazuju to, među ostalim, i najnoviji bibliografski pregledi radova o Jurju Križaniću poljskoga slaviste Miroslava Frančića (Krakow, 1969) i sovjetskog bibliografa A. Lj. Sol'dberga (Zagreb, 1969) iz kojih se jasno razabire, i pored njihove osjetne nepotpunosti, sve veći i sveđ rastući znanstveni interes za Jurja Križanića, za tu izuzetnu pojavu naše krvi XVII stoljeća⁶.

II

1.

Namjera i namjena moga referata sastoji se prvenstveno u tome da pobudi — dalji produbljeniji — poseban interes naših stručnih ekonomista za zanimljive ekonomističke koncepcije Križanićeve. Mogao bih pritom odmah, kao uvod u ova razmatranja, istaknuti slijedeću činjenicu: humanistički obrazovan Juraj Križanić, doktor teologije i filozofije, pišući svoju *Politiku*, stavlja gospodarstvenu problematiku svoga doba i svoje društvene sredine na čelo svoje knjige (Diel I) s naslovom *Ob blagu*⁷, svrstavajući pod tim općim nazivom četiri glavne panoge (Razdjel 1—4) tadašnje narodne privrede, i to: Razdjel prvi — *trgovina*; Razdjel drugi — *zanatstvo*; Razdjel treći — *poljoprivreda* i Razdjel četvrti — *rudarstvo*.

Prema toj razdiobi dade se zaključiti, da je on — mada državno-politički mislilac par excellence — davao u svom misaonom društveno-političkom sustavu prvenstveno upravo fundamentalno mjesto nacionalnoj ekonomiji, kao infrastrukturi u zakonitom razvitku narodnoga života. No, da nije prosto naslućivanje, osnovano samo na formalnoj kompoziciji *Politike*, potvrdit će i suština Prvog dijela *Politike*, odnosno njezinih četiriju Razdjela, u kojima je sažeta ukupna njegova gospodarstvena koncepcija: čitava naime Križanićeva *Politika* počiva u kompozicijskom pogledu na klasičnoj trodjelnosti — prema srednjovjekovnoj crkvenoj zasadi — *Summum trinum est divinum* — prvi dio te Križanićeve trojnosti zauzima *privreda* (*Ob blagu*), drugi *snaga* (*Ob sile*), a treći *prosvjeta* (*Ob mudrosti*) zemlje (naroda).

Našu će pažnju u ovoj prilici zaokupljati samo prvi dio toga narodnog životnog trojstva, tj. narodno gospodarstvo iliti privreda. A ta je komponenta narodnoga života i u Križanićevoj *Politici*, očevidno, na prvome mjestu zato, što je ona, po njegovom sudu, glavni nervus rerum ukupnoga narodnog života, uključujući ovamo i ostale dvije komponente — narodnu *snagu* (O vojnoj obrani) i narodnu prosvijećenost (*Ob mudrosti*). Tu je činjenicu istaknuo Križanić gnomskom sažetošću već u uvodu svojih općih

⁶ Frančić Miroslav: Dzieje badań nad ziciem i twórczością Juraja Križanića. *Kratków, Pamiętnik Sowiński*, XIX, 1-25 1969.

⁷ KPMH, tj. Matičin prijevod *Politike* prevodi Križanićev naslov *Ob blagu* riječima *O imovini*. Držim da uvriježeni naziv *Privreda* sretnije prevodi dinamično značenje naziva Križanićeva *blaga* negoli statički termin *imovina*.

razmatranja o narodnoj privredi riječima: »Ugled vladara ništa ne uzdiže tako kao bogatstvo podanikâ. Gdje su podanici bogati, ondje može vladar voditi rat kako dugo hoće. Gdje je jedino državna blagajna puna, a cijela zemlja siromašna, ondje brzo ponestaje snage.«⁸ Dakle, izvjesna socijalno-ekonomski polarizacija individualnoga i kolektivnoga blagostanja. Tako je Križanić sudio, vjerojatno i zato što je u nesređenoj privredi svoje nove domovine, Rusije, uočavao uglavljivane negativne elemente u razvitku ruske feudalne privrede — u osiromašivanju širokih narodnih slojeva, a u obogaćivanju tankog sloja vladajuće feudalne klase, u stvari korelat onoga, što je vidio i doživio u svojoj domovini, u Hrvatskoj. Takva je klasna podjela bila za nj, kao umnoga slavenskoga rodoljuba, alarmni znak: da li je takav narod, da li je takva država disparatnih klasnih interesa kadra obezbijediti sebi i svome narodu budućnost. A on je s njom upravo s tom i takvom perspektivom kao sa slavenskom glavničinom, bio povezao sve svoje životne planove, duhovne i političke. Otuda i njegova zabrinutost, a s njome i borbena publicistička inventivnost: »Kraljeva čast, slava, dužnost i nastojanje mora biti u tome da učini svoj narod sretnim. Kraljevstva nisu stvorena radi kraljeva, već kraljevi radi kraljevstva... Gdje su dobri zakoni, ondje vole živjeti i domaći podanici, a i stranci dolaze rado. Gdje su, nasuprot, nepravedni i izrabljivački zakoni, ondje i vlastiti podanici žele promjenu vlasti i, ako mogu, postaju izdajnicima, a stranci se boje doći. Vladaru, vladaaj tako, nad narodom da narod ne poželi promjene.«⁹

2. A do narodnoga blagostanja vodi, prema Križaniću, jedini put: da kralj (tj. ruski car) uznastoji »svom pomnjom i brigom unaprijediti poljodjelstvo, obrte, trgovinu, a time i narodno gospodarstvo uopće«: »A najbogatije je, pa i najpoštovanije i najjače — kaže Križanić — ono kraljevstvo, u kojemu vlada međusobno povjerenje, gdje su dobronamjerni i bistri ljudi; gdje ima dobrih i prikladnih pristaništa za lađe, gdje ima tržišta i gdje zbog toga cvatu raznovrsni zanati, poljoprivreda i razvita prekomorska trgovina, kako to jeste u Engleskoj i Brabantskoj zemlji.«¹⁰

A svega toga — prema Križaniću — u savremenoj mu Rusiji — nema, ili ima u premaloj mjeri, kako on to i dokumentirano dokazuje obilnim činjenicama iz ruske privredne stvarnosti svoga vremena. »Rusi, Poljaci i ostali slavenski narodi — kaže on — nisu upućeni u trgovinu većeg obima ni na kopnu ni na moru. Našim trgovcima nije poznata ni aritmetika ni računi. Zbog toga nas strani trgovci lako nadmudruju i obmanjuju nas neštedimice u svako doba. To im nije ni teško, jer ih ima svuda po Rusiji i jer kupuju našu robu po najnižoj cijeni.«¹¹

A ne valja im, Rusima, ističe Križanić — ni njihova vanjska trgovina: nemajući nikakvih evidencija o svojim unutrašnjim potrebama, Rusi, prema trgovačkim interesima stranaca, izvoze u pretjeranim količinama

⁸ KPMH, 58

⁹ Ib., 63

¹⁰ Ib., 64

¹¹ Ib., 65

i onakve robe, koje su njima životno potrebne, pa se to pogubno odražava u životu i razvitku samoga ruskoga naroda: »нашъ свѣтъгодъ оудъ оуби

»Naša zemlja obiluje krznom ili kožama za bunde, konopljom, pepelom, medom, voskom, ikrom, pšenicom, raži, lanom i ostalim predmetima koji se ne izvoze odavle radi preobilja, već iz nužde i tuđinske lukavštine, tako da mi sami ne uživamo plodove svoje zemlje i trpimo oskudicu.«¹²

Da bi se takva neplanska privredna djelatnost, pogubna za privredu Rusije, uzmogla dokrajčiti, predlaže Križanić uvođenje institucije *državne vanjske trgovine* vođene i kontrolirane samim carem: »Svim se mnogim narodnim nevoljavama može pomoći na jedan jedini način, tj. da car vladar vodi u svoje ime i preuzme u svoje ruke svu trgovinu s inostranim narodima, te da je tako vodi i u buduće vrijeme. Na taj bi se jedini način mogla voditi evidencija o robi: da se ne izveze premnogo naše robe, koje nemamo u izobilju, i da se ne uvozi tuđa nepotrebna roba. Na taj će način moći car vladar umnožiti tržišta i odrediti potrebne čuvare prilikom prevoženja robe. Strani trgovci neće tada imati ovdje nikakva posla. Sukna i svakovrsnu njemačku robu moći ćemo mi sami izvoziti u Sibir — Buharima i Indijcima, preko Astrahana Perzijancima, preko Azova Turcima, a preko Putivlja Čerkezima i Volžanima. I obratno, roba tih naroda dolaziti će k nama i mi ćemo je prodavati Nijemcima, Poljacima i Litvancima. Rađeći tako, obogatit će se čitava država i usrećiti sav narod. To ne bi bilo po volji jedino krupnim trgovcima, kojima bi se njihovi dohoci djelomice umanjili, no, na to se ne treba obazirati kad se čini čitavom narodu opća korist.«¹³

Pa i na delikatno pitanje da li je takva trgovinsko-posrednička uloga spojiva sa carskom čašću i dostojanstvom, Križanić je odrešito odgovorio: »Kad se trgovina ne vodi zbog vlastite koristi i nezasiťne lakomosti, već na opću narodnu korist, trgovina je častan i lijep posao, koji je dostojan i samoga vladara.«¹⁴

U daljoj razradi pitanja izgradnje organizacije ruske vanjske trgovine naš je pisac — nakon iscrpne dokumentacije svoga stava — podrobno izložio svoju koncepciju kao konkretan trgovinski mehanizam, kojemu temelj čini mreža carskih komesara (trgovaca, inspektora i dr.), pravih trgovinskih agencija: »Carska se trgovina ima voditi i obavljati na slijedeći način: 1. carski komesari ne smiju u zemlji ništa prodavati što su u njoj kupili. Oni moraju sve što kupe od carskih podanika prodavati strancima sa što većom dobiti i po najvišoj cijeni; 2. kad kupuju od podanika, ne smiju biti tvrdice već imaju plaćati pristojno i kako se dolikuje; 3. ono što kupe od stranaca imaju prodavati domaćem svijetu bez ikakve ili s vrlo malom koristi, izuzevši slučajeve kad nastanu opasna vremena, a kada se roba može prodavati i po visokoj cijeni; 4. naše robe imaju se prodavati stranim trgovcima što je moguće skuplje; 5. nevalja, kako rekosmo, prodavati na malo, već samo na veliko. Prodavati se ima samo na dva ili na tri mjesta u državi. Kad su opasna vremena može se prodavati i na malo i u mnogim gradovima i po skupoj cijeni; 6. za dobrih i mirnih vremena imaju carski savjetnici i trgovački nadzornici paziti da

¹² Ib., 66

¹³ Ib., 66-67

¹⁴ Ib., 67-68

carski trgovci ni u čemu ne prevare cara gospodara i da ne zakidaju narod, te da se carskom trgovinom ne podiže cijena robi, već da bude svakovrsna roba jeftinija nego bi bila kad bi je prodavali pojedinačni privatni trgovci; 7. kad privatni trgovci zamole carske komesare da im prodaju robu, ima se robu prodavati svima po jednakoj državnoj cijeni. U gradovima imaju povjeriti prodavanje onim trgovcima koji se obvežu da će jeftinije prodavati robu.«¹⁵

Citirao sam obilatije ovo mjesto u Križanićevoj *Politici* sa svrhom, da bi se zorno vidjelo kako naš dalekovidni mislilac nije zazirao ni od podrobne stipulacije svoje reformatorske koncepcije za dobro svoje druge domovine. Štaviše, on je nakon općih razmatranja o organizaciji vanjske trgovine dao u posebnim poglavljima *Politike* (pod naslovom »O trgova-nju s drugim narodima« i »O koristi od velike trgovine«) podrobne upute o postupku sa stranim trgovačkim predstavnicima, kako ne bi neiskusni ruski poslovni komitentni nasjedali opakim lukavštinama stranaca, poi-mence, okretnim Nijemcima. Konkretizira on podrobno i predvidivu kor-rist za Ruse od uređene vanjske trgovine, kao i sve stvarne mjere koje bi Rusi imali u tu svrhu poduzeti, kao što su: izgradnja plovnih riječnih i morskih te kopnenih putova s određenim trasama i funkcijama. Upravo začuđuje, čak i današnjega čitača, ta svestrana Križanićeva upućenost u saobraćajnu i privredno-političku problematiku Rusije XVII. stoljeća, a s kojom se zbog neobuhvatnih ruskih prostora dobrano rve Rusija od Pet-rovskoga doba do dana današnjega.

Izloženi *etatizacijski karakter vanjsko-trgovinskog Križanićeva kon-cepta* odrazio se korelatno i u njegovim zamislima o *unutrašnjoj trgovini*: i ta je u rukama države, tako reći, socijalizirana; kao što vanjska trgovina ima svoje carske komesare (trgovce), tako ima i unutrašnja trgovina svo-je carske trgovce: to su stvarni **državni zakupnici** koji obavljaju zakup i distribuciju nakupovanih robâ po nadziranim cijenama putem državne trgovinske mreže diljem čitava carstva, a putem vanjsko-trgovačkih ko-mesara snabdijevaju vanjsko-trgovačku mrežu: »U svakome bi gradu trebao biti *državni trgovac* koji bi imao svakovrsnu robu koju mu je iz-ručio ili poslao veletrgovac, ili ju je sam naručio. Taj bi imao prodavati robu po najnižoj mogućoj cijeni; (. . .) tako bi se carska roba mogla uvijek prodavati jeftinije negoli bi je mogli prodavati privatni trgovci (. . .). Trgo-vačko zanimanje treba da je dostupno ljudima svih staleža (. . .). Monopoli se ne smiju nikako dozvoliti (. . .). Nikakvim se inozemnim trgovcima ne smije dozvoliti da imaju u državi kuće, trgovine, skladišta i stovarišta ili svoje predstavnike i zamjenike.«¹⁶

Predviđa nadalje, naš reformator, i osnivanje robnih sajmova, trgo-vačkih društava i korporacija, novčanih mjenjačnica i robnih burza, kao i korisnih ustanova za unapređivanje privrede. Na području *unutrašnje* trgovine predvidio je Križanićev koncept pored institucije državnih trgo-vača, kao stručnih rukovodilaca privrede, još i *državne nadzornike* (»mjer-nike«), koji bi *nadzirali* državno trgovačko poslovanje: npr. da trgovci ne varaju ili ne zakidaju kupce mjerom, odnosno vagom, i da o tome

¹⁵ Ib., 68-69

¹⁶ Ib., 78-79

podnose prijave nadležnim upravnim i trgovinskim vlastima. Predvidio je zato i žalbenu instanciju za slučaj povrede privredno poslovnih uzanaca i zakonitosti. Ukratko — reformatio incipite et in membris.

3.

Posebnu je pažnju posvetio Križanić zanatstvu, u uvjerenju da su zanati državi od veće koristi — kako on reče — nego najbolji rudnici i zlatna brda. Za dokaz toga i takvog tvrdjenja služi se primjerima naprednoga zanatstva u bogatim državama kao što su Venecijanska republika, Engleska, a osobito Njemačka — s izgrađenim zanatskim organizacijama (cehovima) i profesionalnim zakonodavstvom, koje zaštićuje zanatski stalež, kao i osiguravanjem svih sirovina potrebnih mu za proizvodnju: »A mi sve svoje sirove kože prodajemo Nijemcima, mjesto da ih kod kuće učinjamo i upotrebljavamo za različite potrebne svrhe. Jednu kožu prodajemo za tri ili za četiri rublja, a kad bi smo je htjeli učinjenu kupiti od Nijemaca, morali bi smo za nju platiti 30—40 rubalja.«¹⁷

Posebne je pažnje vrijedna i Križanićeva dalekovidna skrb u pitanju stvaranja i izgradnje mladih zanatlijskih kadrova toliko potrebnih novoj Rusiji: ni jedan koncesionirani inozemni zanatlija — predlagao je Križanić — ne bi se mogao vratiti kući ni ponijeti sa sobom u Rusiju stečenu imovinu, ukoliko ne bi osposobio u svojoj radionici odgovarajući ruski zanatski podmladak! Svakako, mjera kruta, ali svrsishodna. U okviru svojih razmatranja o potrebi unapređivanja zanatstva, kao privredne grane korisne za državu i za podanike, Križanić je našao — valjda prvi slučaj u kulturnoj povijesti — u toj privrednoj grani mjesto i ženi: *kućanstvo ili domaćinstvo* kvalificirao je on kao *profesionalnu struku*, kojom svaka žena, napose udavača, ima na vrijeme ovladati putem sustavne obuke, prije stupanja u brak. Bez pismenog atesta o postignutoj kvalifikaciji domaćice od strane odgovorne stručne komisije, ne može joj se dopustiti stupanje u bračnu vezu. Zbog ljubopitnosti te originalne Križanićeve zamisli, citiram to mjesto u *Politici* (u hrvatskom prijevodu M. Malinara): »Mnoge se djevojke udavaju premlade, prije nego su mogle naučiti što dobra domaćica mora znati. A majke mnogih djevojaka i same ne znaju ništa. Preporučljivo bi bilo, da se u gradovima odrede dvije ili tri pametne i vješte udovice koje bi učile djevojke i mlade žene: tanko presti, tkati, šivati, bijeliti platno, čisto prati, soliti i sušiti ribu i meso, praviti slad, kvas, pivo i medicu, zasijavati, kuhati, kruh peći i td. Kad bi koja domaćica pozvala (na rad) ove žene, morala bi ih i nagraditi. U početku bi se to imalo zakonom odrediti i takve žene službeno postaviti, jer žene neće htjeti početi same radi stidljivosti, premda je to vrlo potrebno. Gradovima koji imaju slobodštine (privilegije), imalo bi se narediti da imenuju takve učiteljice i da ih plaćaju iz općinske blagajne. Svaki koji se ženi bio bi dužan da zatraži od njih svjedodžbu o tome što umije njegovu zaručnica i da li se rado uči. Takve svjedodžbe bile bi vrlo korisne, jer bi se djevojke trsile da nešto nauče, da mogu dobiti od onih žena dobru svjedodžbu. U Njemačkoj žene predu na kolovrat, a kolovrat

¹⁷ Ib., 90

okreću nogama. Jedna naprede na kolovratu više nego tri na vretenu i zato mogu jeftinije prodati platno. I taj je posao vrlo dobar i potreban i naše žene trebale bi ga naučiti.«¹⁸

Usput da zabilježim i ovu ljubopitnost: Križanić je bio pravim pionirima ne samo u pitanju unapređivanja ženskog rada, nego i u podizanju ugleda žene uopće. Zvuči gotovo nevjerojatno njegovo zalaganje za jednakost prava žene i muškarca. Na primjer, čak i u pitanju snubljenja za bračnu vezu: ženi naime daje Križanić puno pravo inicijative kao i muškarcu: da zaprosi ruku svoga odabranika za bračnu vezu! U izvornom Križanićevu jeziku stoji: »Razum bo kažet: eže mužu i žene v bračnom delu ednakov imaet byt' zakon. Ašče njest pozorno mladencu prosit' devojki, za čto imaet devojke byt' pozorno oprosit' mladenca?« (KPM, Razdjel 49).

Polazeći sa stanovišta o prijekoj potrebi što brže izgradnje zanatstva u Rusiji, Križanić je izradio i prioritetni slijed onih zanata koji su tadašnjoj tehnički zaostaloj Rusiji bili najpotrebniji: topioničari i ljevači željeza, bakra, olova, srebra i zlata, da bi od stanovitih metala izrađivali svakovrsno posuđe, oruđe i oružje, pa onda kose, kosire, srpove, sjekire, britve, noževe, kliješta, vile itd. Pa onda dalje nabraja čitav katalog tehničkih potreba tadašnje gospodarske Rusije. Štaviše, on predviđa potrebu izrade i višaka spomenutih predmeta za — izvoz: »Kad bismo nakovali ovih predmeta na tisuće tisuća, lako bismo ih prodali Kalmicima, Buharcima, Davurima, Perzijancima, Turcima, Vlasima i ostalim narodima.«¹⁹

Da bi se sve to, i mnogo drugo, što prije ostvarilo u ruskoj zanatskoj privredi, bilo bi potrebno, po Križanićevu mišljenju, da ti državni trgovci, komisionari i nadzornici, bez odlaganja pribave iz inostranstva uzorke svakovrsnih zanatskih proizvoda koji se upotrebljavaju kod privredno naprednijih naroda. Uporedo s time valjalo bi se postarati i za dovođenje u Rusiju svakovrsnih inozemnih zanatlija i vještaka, »koji bi nam mogli učiniti, pokazati i naučiti nas izrađivati svakovrsno oruđe, oružje, posuđe i svakovrsne krojeve za odijela. Ti bi se majstori imali porazmjestiti po raznim gradovima, gdje bi bilo kojemu prikladnije radi blizine vode, šume, lana, vune, željeza i drugih potrebnih sirovina. Sve rukotvorine imali bi izrađivati na veliko za cara prema pogodbi i za ugovorenu plaću.«²⁰ Zanatske pak radionice imale bi uživati državnu zaštitu putem poreskih olakšica i sl.

Sve te misli i zamisli nikle su u Križanićevoj glavi u drugoj polovini XVII. stoljeća, dakle uoči Petrovskih reformi. Pa kad se sjetimo činjenice, zabilježene u ruskoj povijesti (S. Solovjev), da je *Politika* Križanićeva (u rukopisu) bila priručnom knjigom (»nastol'naja knjiga«) u knjižnici Petra I, teško se oteti naslućivanju da je naš zlosretni zemljak u neke nekavice kumovao i određenom dijelu povijesnih reformi Petrovske Rusije.²¹

¹⁸ Ib., 92

¹⁹ KPMH, 93

²⁰ Ib., 94

²¹ Badalić J.: Jurij Križanić — predšestevnik Ivana Tihonovića Posoškova. (Russkaja literatura XV-XVII vekov sredi slavjanskih literatur. Trudy otdela drevnerusskoj literatury, XIX, 391-403. Moskva 1963

A poučan je još i danas, a i za nas, Križanićev stav: zanatske radionice i tvornice imaju se osnivati i podizati u blizini svojih sirovinskih baza! Čista teorija lokacije — prije trista godina — postavljena umom našega velikog zemljaka!

4.

Poljoprivredu smatra Križanić, doslovce: »korijenom i temeljem svakome bogatstvu: ratar hrani i stvara blagostanje i sebi i zanatliji i trgovcu i boljaru i kralju. Državna vlast ne smije potcjenjivati ratarstvo, jer je ono najbolje i najpotrebnije zanimanje.«²²

Iz njegovih detaljnijih razmatranja o bijednom stanju ruske poljoprivrede, a po tome i o zaostalosti ruskog seljaštva, razbira se da se Križanić služio i suvremenom mu stručnom agrikulturnom literaturom (npr. Aldrowaldus, Kohler), ocjenjujući stvarno stanje ruske poljoprivrede, poznate mu iz autopsije. Na osnovu jednoga i drugoga sastavio je on iscrpan popis poljoprivrednih raslina, koje bi valjalo kultivirati u Rusiji, te tako spriječavati njihov uvoz. Međutim, neuko i osiromašeno rusko selo trebalo bi u tu svrhu sa strane vlasti svestrano pomoći: poučiti ga o koristima napredne poljoprivrede, oboruzati ga goloruka potrebitim oruđem, stanovima, spremištima (skladištima) i sl. To isto vrijedi i za primitivno rusko stočarstvo i njegovu slabu rentabilnost.

No, Križanić se ne ograničuje samo na kritičko prikazivanje zaostalosti ruske poljoprivrede nego i ukazuje na konstruktivne putove i mjere, kojima bi se to stanje imalo što prije popraviti. Smatra, pritom, tadašnje ustrojstvo samodržavne Rusije konjuktornim za takve korisne privredne pothvate:

»U našoj zemlji potpunog samodrštva može se i carskim naredbama sve popraviti i uvesti što je korisno i potrebno.«²³ Stav — silom prilika — u skladu sa feudalnim okvirom svog doba.

5.

U posljednjem (4) razdjelu svojih razmatranja *Ob blagu* progovorio je Križanić o *Rударstvu*. Na posljednjem je mjestu ta privredna grana Rusije jamačno i zato što je tu granu ruske narodne privrede ocijenio kao najmanje razvijenu. A najmanje je razvijena, prema Križanićevim konstatacijama, i zato što je sa strane države (cara) premalo stimulirana investicionim instrumentima — zbog riskantnosti samoga posla. A osim toga, povjerovalo se uvjeravanjima nekih inostranih, tobože upućenih geologa, koji su, na bazi analize sastava ruskoga tla (pješčane ravnine bez kamena i sl.), smatrali pretežiti dio ruske materijalne infrastrukture u rudarskom pogledu neinteresantnim.

Na toj osnovici, sva je prilika, došao je i naš Križanić do uvjerenja da bi Rusiji valjalo pokrивati svoje rudne potrebe — uvozom potrebite rudače iz drugih zemalja.

²² KPMH, 96

²³ Ib., 97

Takve štire dijagnoze o rudnom blagu Rusije bile su prirodna posljedica mršavog geološkog poznavanja ruske zemljine površine i utrobe iz razloga što carska Rusija nije imala dovoljno pouzdanih stručnjaka, a ni investicionih sredstava za rudarstvo, s jedne strane, a s druge strane i zato što je — iz gospodarskih i strateških razloga — stalno uskraćivala pristup inostranim stručnjacima i stranom kapitalu do svojih naslućivanih rudnih bogatstava. To proizlazi i iz Križanićevih razmatranja.²⁴

III

Juraj Križanić, ma koliko nam se pričinjao kao gospodarstveni mislilac, tu i tamo, za svoje vrijeme i za svoju društvenu sredinu i presmi- oni, pa je zbog toga i stradao (kao zatočenik 15 godina u Tobolsku), u stvari, on nije bio puki samouk ni u ekonomističkoj struci; bio je on, kako se to dade lako ustanoviti i iz kataloga upotrebljivanih pisaca i znanstvenih djela u njegovoj *Politici*, veoma načitan pisac, pravi učenjak svoga vremena. Njegovoj načitanosti posvetio je Jagić u svojoj knjizi posebno poglavlje, navodeći svu silu znanstvenih vrela i pisaca, kojima se Križanić u svom radu služio, počevši od Biblije do pisaca klasične antike i do svojih suvremenika. Prava smotra ljudskih misli do Križanićevih dana!²⁵

Nerijetko on citira upotrebljavane pisce u svojim djelima. I ne samo da ih citira, nego po potrebi s njima i oštro polemizira ukoliko bi njihovi pogledi proturječili njegovim znanstvenim spoznajama.²⁶

Ta njegova načitanost a i povezanost sa znanstvenim dometom suvremene mu ekonomistike, mogla je, prirodno, uputiti prve istraživače geneze njegovih ekonomističkih pogleda, nakon objavljivanja njegovih spisa 1859—1860, na ekonomistički pravac zapadno-evropskog merkantilizma, koji je u Križanićevu vijeku bio dominantnom ekonomskom teorijom i praksom. Oslonac za takvo etiketiranje Križanićevih privrednih zamisli bio je na svoj način na dlanu: Križanićeva je privredna koncepcija pledirala za emancipaciju ruske privrede, zagrezle u feudalnoj učmalosti, od izrabljivačkog inozemstva, koje je objeručke poseglo za Rusijom kao eksploatacijskim područjem. A teorija i praksa merkantilizma išle su ukorak za jednakim ciljem: da emancipacijom pojedinih nacionalnih privredâ obrane vlastitu ekonomiju od ugrožavanja sa strane konkurentnijeg inozemstva i njegovih razvitijih privrednih struktura.

Zato je hrvatski ekonomist Blaž Lorković među prvima svrstao Križanićevu koncepciju u sustav merkantilizma, dominantni ekonomsko-politički pravac Križanićeva vijeka, ne obrazlažući, međutim, tu svoju klasifikaciju nikakvom argumentacijom na podlozi Križanićevih spisa.²⁷

²⁴ KPM, 61-66

²⁵ Jagić, o. c. 428-458

²⁶ Goldberg, A. L.: Jurij Križanić und Adam Olearius. (Aus der literarischen Polemik des 17. Jhdts. Veröffentlichungen des Instituts für Slavistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, N° 28/II). Berlin 1968.

²⁷ Lorković B.: Sadanje stanje gospodarske nauke. (Rad JAZU, 103, str. 117-183.) Zagreb 1891

Nakon Lorkovićeve sumarne ocjene javlja se s ozbiljnom stručnom analizom Križanićeva djela srpski ekonomist Mih. Vujić, koji pozitivno ocjenjuje ekonomističke poglede Križanićeve — u okviru ondašnje merkantilističke teorije i prakse: »Nova politička i merkantilna struja XVII. veka dala je i našega Križanića, kojim se u svemu samo ponositi možemo (...).²⁸

Vujić ipak osjeća da se izvorni pogledi Križanićevi, zasićeni elementima slavenskog humanizma u pitanju razgrađivanja određenih feudalno-plemičkih privilegija i pridizanja »črnjaka« i »težačkog staleža«, ne dadu u cijelosti strpati u shematične novčane kategorije merkantilizma, pa zaključuje: »Naš Križanić, kao i u svemu drugome, bio je izmakao i svima bitnim zabludama merkantilizma a u svoju državnu i finansijsku politiku uneo je opet sve ono što je u životu naprednih naroda korisno (...), želeći da i Slavensko pleme prestane jednom i ekonomski i politički tuđinu robovati.«²⁹

Novija pak sovjetska istraživanja donose nam i produbljenije poglede na ukupno djelo Križanićevo, a u tom pravcu i na ekonomističke poglede Križanićeve: to su istraživanja sovjetskih povjesnika A. L. Goldberga i L. M. Morduhoviča. Prvi od spomenutih sovjetskih istraživača, komentator i prevodilac najnovijega sovjetskog izdanja (*Politike* (1965), nazire u Križaniću poklonika ruskoga feudalizma, koji svojim ekonomskim i upravnim reformama želi unaprijediti životnu sposobnost toga feudalizma.³⁰ Stanovište, koje struktura zasnovanih Križanićevih reformi jedva da imalo potvrđuje, pogotovo kad se uzme u obzir da je Križanićeva verbalna odanost feudalnoj samodržavnosti bila baš tako nužno zlo, kao i njegova upotreba imena nacionalne pripadnosti, eda bi se otupila oštrica njegovih kritičara protiv' vaticanskog agenta'.

Zanimljivije je i bliže stvarnosti stanovište L. M. Morduhoviča, koji u Križanićevim zamislima vidi *antifeudalnu koncepciju* baziranu na interesima najširih narodnih slojeva. Zato on ne gleda u njemu uskogrudnoga merkantilistu, nego prije tip fiziokrata *avant la lettre* i prethodnika napredne ekonomike Prosvjetiteljstva.³¹

Kako vidimo iz ovih odabranih naših i stranih ocjena Križanićeve političke i ekonomističke ličnosti, taj naš genijalni, ali patnički zemljak davno minulog vijeka još je uvijek objekt nedovršenih i neusuglašenih istraživanja, po prilici kao onaj subjekt u poznatoj bajci gdje je slijepac imao dodirrom pogoditi da li je pruženi predmet — hrastova kora ili slonova koža. A bilo je nešto treće.

²⁸ Vujić M. V.: Križanićeva *Politika*. Ekonomno-politička studija (P. o.) Beograd 1895

²⁹ Vujić, o .c. p. 15

³⁰ Goldberg, A. L.: (a) Križanić o ruskom obščestve serediny XVII v. (Istorija SSSR, 1960, n^o6, str. 71-84.)

(b) »Idei slavjanskogo edinstva« v sočinenijah Križanića. (Ib., t. XIX, p. 373-390). Moskva 1963

³¹ Morduhovič, L. M.: Antifeodalnaja koncepcija Ju. Križanića. (Institut slavjanovedenija, XXVIII, 1958, str. 25-49).

Id.: Filosofskie i sociologičiskie vzgljady Ju. Križanića. (Ib., N° 36, 1963, str. 61-84).

Da bih uzmogao u ovoj prilici sâm kako tako ukazati na to treće, poslužio bih se uvodno jednim značajnim citatom načelne naravi iz Križanićeve *Politike*, u kojemu on potcrtava svoj nazor o društvenoj solidarnosti, a taj citat glasi: »Svi zakoni i sve državne uredbe podjednako su dužne težiti za općim dobrom. I zato ne smije biti u zemlji ni jednoga zakona, koji bi išao za posebnim blagostanjem ma kojega staleža ili pojedince, a potiskujući pritom interese drugih staleža. Ni jedan se stalež ne smije toliko izdići nad drugim, da bi zbog toga drugi trpjeli nepravde ili bili nezasluženo potiskivani. Svima i svakome mora biti uvijek prva i posljednja svrha — sveopće dobro.«³²

Ne govori li to Križanićevo načelno stanovište u korist Morduhovićeve teze o antifeudalnosti Križanićeve koncepcije, koja je, predviđajući socijalnu ravnopravnost svih staleža, time ipso facto razgrađivala tradicionalne privilegije vladajućih plemićkih (aristokratskih i boljarskih) klasa? Svakako, očevidan demokratski potez Križanićev u okviru tadašnjih ruskih privilegiranih (plemićkih) i deklasiranih (seljačkih) narodnih slojeva (staleža). Da je to uistinu tako, potvrđuje i stanovita Križanićeva razrada toga stanovišta, npr. u 24. poglavlju *Politike*, gdje pisac govori o budućoj pravednoj razdiobi položaja i radnih obaveza dviju glavnih skupina ruskoga društva — slobodnjaka (plemića i vojnika) i radnika («černjaka» s uključenjem trgovaca, zanatlija i seljaka). Pridržavajući zatečenu klasnu društvenu razdiobu (s mjestimičnom kritikom privilegiranih staleža), Križanić nastoji smišljenom razdiobom, a onda i ocjenom vrijednosnih elemenata kod jedne i druge staleške skupine potcrtati osnovnu vrijednosnu ulogu grupe *manuelnoga rada* («černjaci»). Glavninu radnika čine mu zanatlije i poljoprivrednici (seljaci) te trgovački stalež. Manuelni radnici jesu proizvođački dio naroda, dok je skupina privilegiranih njegov upravljački, dakle neproizvodni dio. Razdijelivši svakome od pobrojanih staleža određene dužnosti i prava tako da njihovo izvršenje stvara društvenu usklađenost u korist općenitosti, tj. države (na čelu s carem) i svih staleža zajedno, Križanić nastoji da ublaži oštre razlike između ondašnjih feudalnih, vladajućih i vladanih društvenih klasa.³³ Istina, u toj Križani-

³² (Križanić J.): *Russkoe gosudarstvo v polovine XVII v. I. II.* Moskva 1860, str. 373: »Similiter leges et instituta regni debent omnia tendere ad commune bonum. Et nula debet esse lex, quae respiciat particulare bonum alicuius status aut personae, cum suppressione aliorum. Non debet unus status ita extolli, ut alter iniuria afficiatur, aut indebite deprimatur. Sed in omnibus et singulis pro praecipua et postrema causa debet spectari bonum commune«.

³³ KPM, 1965, razdel 24, str. 209-215.

Ili u izvornom jeziku i pismu Križanićeve *Politike* (1965): »Chóćem, mówlyu najpérwlye znést korczémnoe, iwsákoe ínoe samotêrzie: kóe naródu pretêzko bý obretáem. Chóćem wsákomu stánu i rêdu lyudêy dát spodóbnije slobodíni; táko dawsi búdut swoyími žrêbîem i stánom zadowóljni. Duchównim lyúdem chóćem slobodíni utwerdíť, uw'écít. Bolyaróm dát, dabúdut woswoyích pomêstiech imáli nékie wéćije wlásti i slobodíni, i íniye pocztênia znakowími: iako índe w' Iewrópe obczno býť iesmó urazumeli. Dworánom tóže i woiakóm búdut pristógnije slobodíni. Posádnikom na konec, i remestníkóm w' gradêch, i težakóm w'uíézdech búdut mílosti nászije, tako da dobró zadowóljni býť búdut mógli: Iednúu recziú: Mí iesmó presmotríli i rászudíli zakonostáwie razních kralyéstow: (...) Í kóe ustáwi dobríje, kralyéstwu nászemu gódnije, i nádobnije býť sudíchom: tije wam shóćem scédro podarowát.« (KPM, 1965, str. 256).

ćevoj pomirbenoj — manje ili više teoretskoj — *solidarnosti staleža* osjeća se Križanićev oprez i stanovita nedorečenost kad je riječ o jednom ili drugom staležu, napose o privilegiranim, ali se isto tako osjeća i njegov iskren napor da se pođe u pravcu društveno usklađenih staleža i klasa na čitavoj društvenoj liniji. Njegovo geslo, da kralj može biti bogat samo na podlozi bogatih podanika, zvuči za taj vijek kao dosta glasna i razumljiva opomena i najvišima, najprivilegiranim, pogotovu kad takva opomena izlazi iz usta sibirskog zatočenika.

Pa kad bi se sada, u zaključku ovih razmatranja, odvažio da Križanićevu gospodarsko-političku koncepciju nekako, tj. sa stanovitom uvjerljivošću etiketiram, onda bih se najradije priklonio nazivu — *gospodarstveno-političkog solidarizma* u slavenskoj koncepciji pjesnika Jurja Križanića.³⁴

Opravdanje za takvo nazivanje Križanićeva gospodarstveno-političkog sustava, mislim, da bi se dobilo i ovim putem:

Križanić je bio duhovnik XVII. stoljeća, tj. onoga doba kad je solidarizam, kao filozofska i ekonomsko-politička kategorija, zauzeo stanovitoga maha u duhovnim krugovima toga vijeka, napose nastojanjem isusovačkoga reda. Tu bi, po mome mišljenju, valjalo potražiti i izvor Križanićevih gospodarstveno-političkih inspiracija. Jer solidarizam je, kao ekonomska koncepcija, sistem usklađivanja oprečnih duhovnih i materijalnih interesa razročnih feudalnih staleža — kako na području individualističke, tako i socijalnoekonomske, te univerzalističke kategorije.

Učenome Križaniću ta i takova nastojanja jamačno nisu bila nepoznata, pa se vjerojatno stanoviti humani patos solidarističke doktrine odrazio i u njegovoj socijalnoj i ekonomsko-političkoj koncepciji, koja se i time — u povijesnoj retrospektivi, a na ruskoj feudalnoj pozadini — ocrtava kao napredni (po Morduhoviću antifeudalni) misaoni zahvat u učmalu rusku stvarnost XVII. stoljeća.

JURAJ KRIŽANIĆ'S ECONOMIC AND POLITICAL VIEWS

(Summary)

Author of the paper on **Juraj Križanić's Economic and Political Views**, Josip Badalić gives a short account of the economic situation in Russia of Križanić's time on the basis of Križanić's texts. On the whole critical view of that economy is dismal. Russian economic market — according to Križanić's report — besides its good raw material supplies, owing to poor professional equipment, and in connection with that desorganisation, is too much open to the exploitation from abroad, too little productive, and even less accumulative for Russian State and nation. That is why Križanić's economic comments and statements are in fact real convincing review of the negative economic process in the 17th century feudal Russia.

Križanić is of the opinion that the regulation of that problem, to the advantage of the Russian State and society, is in the reorganisation of the Russian economic policy into **centralized state economy** guided and managed from the highest State post, that is to say in this Russian case, by the Czar himself.

³⁴ Badalić, J.: Jurij Križanić — poet Illirii. (Trudy po istorii drevnej ruskoj literatury AN SSSR, XIV). Moskva 1958.

For that purpose Križanić made a systematic scheme of State managed commercial apparatus that would have to give direction and determine the function of the whole State and economic mechanism by means of the planned social production and consumption, and at the same time to be organised against unplanned production and uneconomical consumption of the Russian goods, even more so in their trade with foreign countries.

Taking into account the opportunities existing in the social and political basis of the feudal Russia of that time, Križanić in his economic scheme failed to see **the social and politic coordination of the contradictory inter-class interests** as a fundamental element of the re-establishment of the whole Russian society of his time, particularly removal of the economic privileges of the higher feudal ranks in behalf of the great number of the rightless people. Because of that antifeudal theory, which should be valued as one of the earliest invitations to democratize Russian feudal economy a good deal of Križanić's economic scheme may justly be considered socially progressive, at least with regard to his own time. Certain Christian humanism characterise its very nature more than any sort of economic doctrinairism. It reflected itself in his postulate of the interclass solidarity of the Russian feudal society of the 17th century and the author of the paper has decided to use term social and economic **solidarity** to denote Križanić's economic system.

Prevela:

Milica Mirić